

A KÉPZELŐERŐ, AZ EVANGÉLIUM, ÉS MAGYARORSZÁG¹

TERRY COKENOUR

Absztrakt

E cikk azt taglalja, milyen alternatíva lehet az evangéliumnak a magyar emberek felé való kommunikálására az a különleges látásmód, amivel C. S. Lewis a képzetet vizsgálta. A kereszténység magyarországi története a magyar szellemiséggel egyetemben különleges kihívás elé állítja azokat, akik Jézus üzenetét szeretnék hazánkban hirdetni. Erre a kihívásra válaszolva vizsgálja a tanulmány azt, amit Lewis képzeletdús (vagy kreatív) kommunikációnak nevezett – a gondolkodásnak és a kommunikációnak egy olyan módja ez, amely felismeri, hogy az igazság megismeréséhez a képzelet és az értelem együttesen járulnak hozzá. A szerző nem állítja, hogy kötelező ezt a hozzáállást elfogadni, célja ehelyett az, hogy az olvasónak felkínáljon egy minden bizonnyal új, és friss megközelítést az evangélium magyarországi bemutatásához.

Kulcsszavak: C. S. Lewis, képzelet, evangélium, értelem, kommunikáció

*Az egek beszélnek Isten dicsőségét,
És keze munkáját hirdeti az égboltozat.
Nappal a nappalnak mond beszédet,
Éj éjnek ad jelentést.
Nincs szó, sem beszéd,
Nem hallható a hangjuk:
Mégis elhat szózatuk az egész földre,
És szavuk a világ végére.
Sátrat készített ott a napnak,
Amely olyan, mint egy vőlegény,
Aki a szobájából jön ki.
Örvend, mint egy hős,
Hogy pályáját futhatja.*

Zsoltárok 19,1-6

1. A kereszténység, Magyarország, és a magyar gondolkodás

Több, mint ezer éve találkozott Magyarország először a kereszténységgel. A történelmi kereszténység minden fontosabb képviselője megfordult errefelé, és sokan itt is maradtak. A kereszténység magyarországi történetének összetettségét és mélységét mi sem jelzi jobban mint az, hogy a téma felvetésekor nagyon sokan azonnal azzal kezdenek el viccelődni, hogy milyen nehéz is ezt a témát valóban megérteni.

És ezt nem csak a magyarok gondolják így. A kereszténység magyarországi helyzetét vizsgáló külföldi kutatók által készített felmérésekből sem vonható le végső következtetés. Egyes mutatók szerint a magyar lakosság

¹ A kézirat magyarra fordítását Horváth Kávai Andrea készítette.

50%²-a vallja magát kereszténynek, míg más eredmények ezt a számot 92%³-ra teszik. Fontos továbbá megjegyezni, hogy ezek a felmérések általában nem ismerik fel, hogy a „keresztény” kifejezés nem tekinthető terminus technicus-nak. Ennek a szónak a jelentése a legtöbb ember számára szubjektív tartalmú – olyan szó ez, melynek jelentését sokkal nagyobb mértékben befolyásolják a politikai és társadalmi retorika mintsem olyan dolgok amik a názáreti Jézus történelmi személyével vannak összefüggésben. Ezek a kutatások csupán arra mutatnak rá, hogy milyen tágas a köre azoknak a magyaroknak, akik ezzel a meghatározatlan jelentésű („keresztény”) szóval jellemzik magukat. Nincs konszenzus arról, hogy mit jelent a mai Magyarországon a keresztény hit, ezért Jézus minden egyes magyarországi követőjét ebbe a vegyes „kupacba” teszik. Amellett, hogy országunk keresztény térképének megrajzolása lehetetlennek tűnő feladat, van egy másik – ennél nagyobb – kihívásunk is: maga a magyar gondolkodásmód.

Népünk hosszú és eseménydús történelme ellenére látszólag megoldhatatlan feladatnak tűnik a „Mit jelent magyarnak lenni?” kérdés megválaszolása. Mióta 8 évvel ezelőtt ideköltöztem, számtalan alkalommal feltettem ezt a kérdést. A leggyakoribb válasz (a nevetésen kívül) az volt: „Erre a kérdésre 100 magyar száz különböző választ fog adni.”

Nem csupán azt nehéz tehát megfejtenünk, hogy milyen a mai Magyarországon a kereszténység állapota, hanem az sem világos, hogy az átlagos magyar ember miért látja/tartja magát magyarnak. Mindezek tudatában hogyan oszthatjuk meg Jézus időtlen üzenetét a huszonegyedik századi Magyarországon? A hitetlen⁴ magyarokkal a kereszténységről folytatott beszélgetések során rendszeresen elhangzik a következő mondat: „Nos, a kereszténység már 1000 éve itt van nálunk, de nem működik. Már próbáltuk, de azért köszi”. Az alaptörvényünk szerint keresztény nemzet vagyunk, de mit jelent ez valójában? Milyen szándékkal szerepel egy ilyen kijelentés az alaptörvényben, és miért jelentős egy ilyen kijelentés? Az biztos, hogy nem egy ország vezetőjének tolla ébreszt valakiben a Biblia Istene iránti szeretetet és bizalmat. Senkit nem tudunk törvény által Isten országába kényszeríteni. A történelem megmutatta, hogy bármennyire nemes szándék vezérel is valakit, a kereszténység, vagy bizonyos „kereszténységnek” nevezett ideálok politikába való bevonása összetéveszti a keresztény hitet azzal, amit az első évszázadban élt férfiak és nők adtak nekünk tovább, akik mindent feláldoztak azért, hogy megtartsák és terjesszék a *jó hírt*. Nem céлом a politikai témákkal kapcsolatban való állásfoglalás vagy bárki/bármi támadása. Az viszont rövid megfigyelés után nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a mai magyar társadalomban⁵ a *keresztény és kereszténység* kifejezések értelmezése nem bibliai alapokon nyugszik – ezek jelentése sokkal inkább politikai és társadalmi tartalmat hordoz. Olyan jelzők ezek, amelyekről az átlag magyarnak nem a történelmi Jézus, a hit Jézusa jut eszébe.

E cikkkel nem a politikai töltetű kereszténység kérdéseinek kibogozása a célom. Az ilyesmi a politikusok és szociológusok dolga, én pedig nem értek ezekhez, és csupán megfigyelő vagyok a témában. Írásom a kérdés teológiai és lelki oldalát boncolgatja, ezen felüli célom pedig a témáról való kommunikáció. Azért teológiai, mert a keresztény hit és üzenet teológiai téma. Azért lelki, mert az (említett) üzenet az egyén egészére (minden egyes ember egészére) vonatkozik, elsősorban pedig az egyén lelki jólétéről szól. A kommunikáció pedig azért fontos, mert a keresztényekre bízott az a nagy feladat, hogy ezt a teológiai alapú fontos üzenetet eljuttassák más emberekhez. Ne feledjük: az evangélium *jó hír*, a híreket pedig tovább kell adni másoknak. El kell mondanunk amit tudunk.

2 CIA Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/hu.html>. 2018. Július 21-én ellenőrizve.

3 Operation World, <http://www.operationworld.org/country/hung/owtext.html>. 2018. Július 21-én ellenőrizve.

4 Ez alatt azokat az embereket érti a szerző, akik nem hisznek abban, hogy a történelmi Názáreti Jézus az, akinek mondta magát: Isten Fia és a világ Megváltója.

5 Ez nem csak Magyarországra jellemző. Más nyugati társadalmakban is megfigyelhető ez a tendencia.

2. A jó hír

Miről szól Jézus időtlen, változatlan üzenete, és mit jelent ez a régi kifejezés: „evangélium”? Vajon lehet ez „jó hír” manapság a magyarok számára? Vajon lehetséges-e a kapcsolat az evangélium és az egyedülálló magyar gondolkodás között? Kiszabadíthatjuk-e az evangéliumot a kereszténységről való, manapság elterjedt gondolkodás által szőtt hálóból azért, hogy tisztán láthatóvá váljon? Véleményem szerint van rá esély.

Az előttünk álló kihívás válasza a Szentírásban keresendő, amely minden keresztény számára a végső tekintély. Éppen ezért fontos leszögezni, hogy a továbbiakban mit értek „keresztény” alatt. Ezt a kifejezést ezek után két módon fogom használni. Először is, keresztény az a személy, aki a történelmi Jézus személyében és elvégzett munkájában hisz, és a Szentírásban leírtak alapján Krisztus életében, halálában és feltámadásában hisz, valamint hiszi, hogy Jézus Krisztus az ő megváltója és Istene. Emellett a keresztény ember meggyőződése, hogy a keresztény Biblia az, aminek mondja magát: az örök, élő Isten önmagáról való kijelentése az egész emberiség számára.⁶ Másodszor pedig, a továbbiakban a *keresztény* szó az imént körülírt nézetekből fakadó megközelítések jelzőjeként is használatos; például: „a keresztény nézőpont”.

Teológiai témákkal nem kell sokat foglalkoznunk ebben a cikkben, a megvitatandó terület ugyanakkor szó szerint és átvitt értelemben is döntő fontosságú. A történelmi keresztény hit középpontjában Jézus áll: az Ő élete, halála, feltámadása, személye és cselekedetei. Maga Jézus is beszélt⁷ erről, és már a kereszténység hajnalán is felismerték és hirdették ezt.⁸ A „keresztény” elnevezés eredetileg gúnynév volt, amivel Krisztus követőit illette környezetük (jelentése: „kis-Krisztus” vagy „Krisztus követője”⁹) azért, mert Krisztus személye annyira fontos volt nekik. Krisztus üzenetének, az evangéliumnak egyes nüanszai ennek ellenére ma is vita tárgyát képezik. Ennél is több vitát vált ki az a kérdés, hogy hogyan kerül valaki ebből a világból Jézus lelki birodalmába.¹⁰ Céljainkhoz nem szükséges a szabad akaratról, a hatékony kegyelemről és társaikról való vita mumusát előhúzni a zsákból. Habár ezek nagyon fontos kérdések, ehhez a témához nincs rájuk szükség. Ezeknél sokkal alapvetőbb témával foglalkozunk: mi az evangélium központi tanítása, és mitől jó hír ez?

Talán túlságosan leegyszerűsített meghatározásnak tűnik, de elmondhatjuk, hogy az evangélium lényegében arra szólít fel mindenkit, hogy higgyen Jézusban. Mai világunkban a „hit” szót is sok támadás éri, éppen ezért talán szerencsésebb a „bízni” kifejezés használata. Az a fajta hit, amire Jézus szólított fel nem azt jelentette, hogy elméletben egyetértünk egy csomó ténnyel, amelyek aztán semmilyen hatással nincsenek az életünkre. Pont az ilyen, képmutató „hit” volt az, ami ellen Jézus többször is – időnként keményen – felemelte a szavát.¹¹ A bibliai hit viszont azt jelenti, hogy igaznak tartjuk mindazt amit Jézus az életről, Istenről és az emberiségről tanított,¹² és ebből kifolyólag megengedjük, hogy mindez megváltoztassa az életünket – és pedig maradandó, radikális és forradalmi¹³ módon. Jézus nem arra hív, hogy egyetértsünk vele. Arra hív bennünket, hogy kövessük Őt, még akkor is ha emiatt fel kell adnunk a halandó életünk alakulásáról szóló elképzeléseinket.¹⁴ Az evangélium üzenete, hogy van Isten, és ő nem mi vagyunk, valamint hogy nagy szükségünk van a megmentésre, mert milliónyi istenséget gyártottunk már magunknak – melyek közül az egyik mi magunk

6 1Móz 1-3; Zsolt 19, 119; Mt 5,17-18; Jn 17,17; 2Tim 3,16-17; Jn 10,35-36; Gal 1,11-12; 2Pét 1,20-21; 1Thessz 2,13.
7 Mt 26,26-32; Jn 14,6, 10,18.

8 ApCsel 2,22-36. A Krisztus keresztfeszítése utáni Pünkösödöt tekintik az egyház születése napjának. Ezekben a versekben Péter apostol Jézus életéről, haláláról és feltámadásáról prédikál. Ugyanerről írt a későbbiekben, i.sz. 52-ben Pál apostol Efézusból – ezt az 1Korinthusiakhoz írt levél 15. fejezetében olvashatjuk.

9 ApCsel 11,16, 26,28, 1Pét 4,16

10 Kol 1,13

11 Mk 6,2, 5, 7,6-9; Mt 15,7; Mk 11,15-18; Mt 21,10-14; Lk 19,45-48.

12 Jn 6,35; 8,12; 8,18; 10, 11; 25, 14; 6, 15.

13 Jn 12,44-50; Mt 10,32-42.

14 Mk 8,34; Mt 16,24; Lk 9,23; Mt 10,38-40.

vagyunk. Itt az idő, hogy valaki tegyen valamit! Nos, valaki már tett is valamit. Éppen ezért *jó hír* az evangélium. A kereszténység központi tanítása az, hogy Jézus elvégezte helyettünk azt, amire a legnagyobb szükségünk volt, de mi nem tudtuk volna megtenni önmagunkért. Ő szent életet élt – mi erre nem vagyunk képesek,¹⁵ meghalt helyettünk,¹⁶ és magára vállalta a mi Isten elleni lázadásunkért való ítéletet, majd győzedelmesen, teljes testi valójában feltámadt a halálból.¹⁷ Ő maga tehát igaz, és ő az, aki igazzá teszi¹⁸ mindazokat, akik elfogadják azt, amit már megtett értük.¹⁹ Ez pedig Isten ajándéka, amely megmutatja az Ő kegyelmét és szeretetét, amelyek mindenkinek rendelkezésére állnak.²⁰ Az evangéliumból kiderül, hogy Isten sokkal bőkezűbb, és az Ő szeretete és kegyelme sokkal nagyobbak, mint azt valaha álmodni mertük. Az Atya mindenét odaadja gyermekei gyógyulásáért – azokért is, akik úgy gondolják, hogy nincs rá szükségük, és azokért is akik saját önigazultságukban bíznak.²¹ Az Ő kegyelme valóban jó hír!

3. C.S. Lewis, a képzelőerő, a mítosz, és az evangélium

Mindezek ellenére erre a fantasztikus jó hírre, amely hatalmas öröm forrása, és amely az egész világot képes megváltoztatni²² gyakran nem figyelnek az emberek, ódivatúnak és jelentéktelennek tartják. Az evangélium történelmi tényeivel nem lehet vitatkozni, azt viszont időről időre meg kell vizsgálnunk, hogy minderről hogyan kommunikálunk. Dilemmánk szellemi és kommunikációval kapcsolatos kérdéseit vizsgálva meglepőnek tűnhet, de egészen váratlan helyről érkezik segítség: egy ír költőtől, aki azzal lett híres több, mint fél évszázaddal ezelőtt, hogy Nagy-Britanniában a rádióhullámokon és a sajtó hasábjain védelmébe vette a kereszténységet. C.S Lewis-nak hívták. Legtöbben a Narnia krónikái című sorozata kapcsán ismerik nevét, emellett széles körben keresztény apologetaként tartják számon. Lewis viszont ennél sokkal több volt: szíve mélyén a mesék, történetek iránt rajongott. Már nagyon korán írni kezdett, és tette ezt a legkülönfélébb műfajokban. Írásai között találunk regényt, verseket, irodalomkritikát, önéletrajzot, hitvédelmi írásokat, teológiát, és teológiai regényeket. Szigorúan irodalmi szempontból nézve: irodalmár volt. A legtudományosabb munkái közé tartoznak többek között, az *English Literature in the 16th Century: Excluding Drama* és *A Preface to Paradise Lost*. Több évtizeden átívelő levelezése arról árulkodik, hogy mindennél jobban vágyott arra, hogy a költők közé sorolják.²³ És hogy miért lehet segítségünkre ez a könymoly, első világháborús veterán az evangélium másokkal való megosztásában ma, a 21. századi Magyarországon? A válasz a képzelőerőben van.

Lewis megtérése is az értelemmel és a képzelőerővel való hosszadalmas, nagy harc végeredménye volt. Lewis már fiatalon úgy érezte, hogy a világos, precíz és racionális dolgok ellentétben állnak mindazzal ami gyönyörű, vonzó, és képzeletbeli. A következőképpen írt erről: „Így folyt **képzeletem élete** ebben az időben; vele szemben állt az értelmem élete. Értelmem két féltékéje a legélesebb ellentétben volt egymással. Az egyik oldalon a költészetnek és a **mitológiának** sokszigetű tengere, a másik oldalon a sima, sekélyes ‘racionalizmus’. Amit szerettem, azt mind képzeletbelinek gondoltam; amit valóságosnak tartottam, azt szinte kivétel nélkül félelmetesnek és értelmetlennek láttam.”²⁴

15 Zsid 4,15.

16 Gal 1,3-4.

17 1Kor 15,3-4.

18 Róma 3,21-26.

19 Jn 3,16-17; Tit 2,11-15.

20 Róma 5,15-17, 6,23; 1Tim 2,5-6.

21 Lk 15,11-32.

22 Lk 2,10; ApCsel 17,6.

23 Élete során ez nem valósult meg. Korai versei, a *Spirits in bondage* c. kötetben nem találtak lelkes fogadtatásra. Csak mostanában, 60 évvel halála után kezdték el értékelni költészetét – mindez többek között Malcolm Guite erőfeszítéseinek is köszönhető.

24 Lewis 1993, 167. o.

Fontos meghatároznunk, hogy mit értett Lewis az *elképzelt* és a *mítosz* kifejezések alatt. Lewis ugyanis szerette újradefiniálni a dolgokat, majd attól kezdve a saját, személyi definíciója alapján használni őket akkor is, amikor szakszövegekben élt velük. Amikor az *elképzelt* szót használja, akkor nem arra gondol, hogy valami a képzelet szüleménye (képzeletbeli). Lewis meglátása az volt, hogy ami *képzeletbeli*, az a fantázia szüleménye, és semmi köze a valósághoz. Lehet, hogy szórakoztat, de a mindennapi élet szempontjából értéktelen. Az *elképzelt* dolgok viszont teljesen mások. Az elképzelt kommunikáció kapcsolatban áll a valósággal, és a mindennapi megtapasztalásainkkal – ez nem fantázia. Ehelyett arról szól, hogy teljesen új magasságba emeli azt, amiről azt gondoljuk, hogy már ismerjük, és segít új megvilágításban meglátni, és új szempontból elgondolkodni rajta. A képzeletbeli dolgok maguk mögött hagyják a valóságot, míg az elképzelt dolgok friss, megihlető módon mutatják meg a valóságot. Az elképzelt kommunikáció képes rá, hogy teljesen új szemszögből mutasson rá arra, amit már nagyon jól ismerünk – olyannyira, hogy olyan érzésünk van: először látjuk, és először halljuk ezt életünkben. Képzeld el, hogy egy kisfiú egy hegy tövében nő föl, és jól ismeri a hegy alakját és minden árnyékát. Gyermekkorában a hegy szolgált ihletet a játékhöz – minden szerepjáték és minden történet kiindulópontja ez a hegy, mígnem egy idő után megszokja hogy ott van. Az egész nem több, mint a „háttér” ami előtt az egész élete zajlik. Eszik, alszik, dolgozik, szórakozik, de nem igazán gondol már a hegyre. Egészen addig, amíg egy nap a barátja el nem viszi magával a hegy túlsó oldalára...és amikor az erdőből a tisztásra érnek, a fiú nem győz csodálkozni: „Mi ez a hely?” – kérdezi barátjától. „Hová hoztál, és hol volt ez a hely mindaddig?” Mire a barátja úgy válaszol: „Ez a te hegyed. Egész életedben itt volt, csak egy idő után már nem vetted észre.” Az elképzelt kommunikáció is valahogy így működik.

Egy másik, C.S. Lewis által újradefiniált szó a *mítosz*. Lewis ez alatt nem kitalált történeteket és meséket ért. Amikor manapság azt mondjuk valamire, hogy *mítosz* akkor a legendához hasonló dologra gondolunk – olyan történetre amelynek van valamilyen igazságalapja a történelemben, de ahogy szájról szájra adták egymásnak az emberek, idővel az egész fantáziává lett. Az ilyesminek semmi köze az igazsághoz. Manapság amikor valamit *mítosznak* nevezünk, végső soron hiteltelennek és hazugságnak tituláljuk. Lewis nem ilyen értelemben használja ezt a szót. Lewis szerint a mítosz a legáltalánosabb élményeinkkel áll kapcsolatban. Nem az élmények előli menekülés eszköze a mítosz, hanem erőt ad azoknak, és még valóságosabbá teszi őket. Érdemes megfontolni Lewis alábbi leírását abban az esszében, amit közeli barátja, J.R.R. Tolkien regényéről, *A gyűrűk uráról* írt: „A mítosz értéke abban rejlik, hogy helyreállítja az általunk jól ismert dolgok jelentőségét – felfedi mindazt, amit eddig az ismeret függőnye eltakart a szemünk előtt. Olyan ez, mint amikor egy gyermek jóízűen majszolja a kihűlt húst (amit egyébként nem szeret), mert elképzeleli, hogy bivalyhúst eszik – annak a bivalynak a húsát, amit ő maga lőtt az íjával és a nyilával. Az ilyen gyermek bölcs. Az egyszerű hús – az elképzelt történetben „megmártva” – sokkal ízesebbé válik; azt is mondhatnánk, így válik igazi hússá. Ha unod a tájat, nézd meg a tükörben. Ha a kenyeret, az aranyat, a lovat, az almát, vagy magukat az utakat mítoszba helyezzük, azzal nem az igazság előtt menekülünk, hanem felfedezzük azt. Mindaddig, amíg a történet ott marad az elménkben, az igazi dolgok sokkal igazibbak... és azzal, hogy „mítoszba mártjuk”, még tisztábban látjuk őket.”²⁵

Lewis számára a legnagyobb küzdelmet az elme/értelem és a lélek jelentették; nehezen tudta egymással megbékíteni az elképzelt dolgokat és az értelmet. Ezek összeegyeztetésében fontos szerepet játszott az, hogy a mítosz segítségünkre van abban, hogy a jól ismert dolgoknál tovább merészkedjünk, és abban is, hogy a valóságot még tisztábban lássuk. Így ír erről egy irodalomtudós: „Lewis szerint a „mítosz” titokzatosan és erőteljesen szól az emberekhez, rávilágít dolgokra és megnyitja az emberek szívét és elméjét egy új fajta gondolkodás felé. A mítoszok az igazsággal való találkozás és az igazság megtapasztalásának új útjait fedik fel, és ezáltal rámutatnak a racionalizmus képzelőerejének korlátaira.”²⁶

25 Lewis 2017, Kindle kiadás, 1722. o.

26 McGrath 2013, Kindle kiadás, 2294. o.

Reason²⁷ című, Walter Hooper (asszisztense és szerkesztője) által posztumusz elnevezett versében Lewis őszintén ír arról, mekkora küzdelmet jelent neki e két dolgot – az értelmet és a képzelőerőt – egyszerre elfogadni. A két istennőt, Athénét és Demetert állítja szembe egymással, az egyiket szolgálóként a másikat pedig anyaként írja le. Egyikük az értelmet, a tiszta és kritikus gondolkodást képviseli míg a másik a képzelőerőt (képzeletet), amely sötét, kiismerhetetlen, mégis hívogató, végtelen, és örömteli. A vers végén Lewis felkiált:

*Oh who will reconcile in me both maid and mother,
Who make in me a concord of the depth and height?
Who make imagination's dim exploring touch
Ever report the same as intellectual sight?
Then could I truly say, and not deceive,
hen wholly say, that I BELIEVE.²⁸*

Nyers magyar fordítás:

*Ó, ki békíti meg bennem a leányt és az anyát,
Ki hozza összhangba a mélységet és magasságot?
Ki tudja a képzelet homályos, felfedező érintését
Olyanná varázsolni, mint az intellektus látó szemei?
Csak ezután mondhatnám őszintén,
Teljes szívvel: most már HISZEK.*

Lewis mesterien ír az értelem és a képzelet közötti feszültségről, gondolatai pedig segítségünkre lehetnek abban, hogy meglássuk, hogyan beszéljünk Jézus evangéliumának üzenetéről a „magyarul gondolkodó” embernek. 21. századi racionalizmusunk állandó harcban áll metafizikai megtapasztalásaink valóságával. A lelkünk mélyén tudjuk, hogy van mit keresni, és keressük az értelmet – azt az értelmet, amit a rengeteg tudásunk, ismereteink (amelyek vitathatalanul csodálatosak és fontosak) nem tudnak nyújtani. Az elménk egy szurdok két oldalán áll – és ez minden bizonnyal kulturális szinten is így van.

4. Sem itt, sem ott

Engedtessek meg ennek a magyarul beszélő bevándorlónak, hogy kijelentse: magyarnak lenni bizonyos értelemben olyan, mintha sem itt, sem ott nem lennénk. Mindig volt egy kis közünk a kelethez, némi kapcsolattunk a nyugattal, de soha nem tartoztunk igazán egyikhez sem. A politikai hovatartozásunk, a gazdaság, a vallás, de még a földrajz szempontjából is így van ez: sem ide, sem oda nem tartozunk igazán. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy sehol sem vagyunk! A magyarok nagyon is tudják, hogy mi a magyar – mégis bizonyos értelemben két világ között élünk. Enrico Fermi, a híres fizikus komoly kérdésekkel foglalkozott. Az egyik kérdése az volt: „Miért van az, hogy a világmindenség ilyen hatalmas és sokféle, de mégsem próbáltak velünk kapcsolatba lépni földönkívüliek?” Úgy gondolta, hogy létünk összetettségénél fogva mostanra már meg kellett volna ezzel próbálkoznia egy, a miénknél fejlettebb társadalomnak. Szilárd Leó, a híres magyar fizikus és feltaláló erre így válaszolt: „Itt vannak már közöttünk. Magyaroknak nevezik magukat.”²⁹ Van valamennyi költői igazság ebben a válaszban. A magyar gondolkodásban van valami, ami idegen, más... egyfajta „sem ide, sem oda” nem tartozás. Az viszont bizonyos, hogy magyar.

27 C.S. Lewis munkájának kutathatóságához felbecsülhetetlen mértékben hozzájárult Walter Hooper hűséges, fáradtságos munkája amelynek nyomán évtizedekkel Lewis halála után rengeteg – addig nem publikált – írása került napvilágra. Ebben az esetben viszont a költemény címe sajnos nem fedi eléggé az abban leírtak valódi mélységét.

28 Lewis 2017, Kindle kiadás, 1935. o.

29 Lanouette, Silard 2013

Pontosan ezért lehet segítségünkre az, amit Lewis a képzeletről írt abban, hogy a mai világban „magyarul gondolkodók” felé kommunikáljuk az evangéliumot. A mítosz helyes használata során a képzelet *messzire jut el*. A mítoszt itt Lewis értelmezése szerint használjuk, tehát nem gondolunk semmi pogányra. Egy módszerről van szó, nem doktrínáról. Maga Lewis ezt így fejtette ki: „A keresztényeket viszont emlékeztetni kell arra is, hogy... ami Ténnyé lett, az korábban Mítosz volt, és a Tények világába magával hozta a mítoszok minden jellemzőjét. Isten több, mint egy isten – nem kevesebb; Krisztus több Baldernél (norvég fényisten), nem kevesebb. Nem szabad szégyellnünk teológiánk mítikus ragyogását. Ne aggódjunk a „párhuzamok” és a „pogány Krisztusok” miatt: ott kell lenniük – az lenne a megbotránkoztató, ha nem lennének. Nem szabad ál-lelkiségként visszatartanunk a képzeletünket. Ha Isten úgy dönt, hogy mítoszban fejezi ki magát - hisz maga az égbolt is mítosz -, akkor miért ne lennének hajlandóak ezt elfogadni Tőle? Pontosán ezt jelenti az Ég és a Föld házassága: a tökéletes mítosz és a tökéletes tény találkozását, amely nem csak a szeretetünket és az engedelmisségünket kívánja, hanem a rácsodálkozásunkat és az örömlenésünket is. Mindennek pedig ugyanannyira „címzettje” a bennünk élő barbár, a gyermek, vagy a költő, mint az erkölcs-csősz, a tudós, és a filozófus.”³⁰

Amikor a mítoszt az igazság közvetítésére használjuk, azzal *messzire el tudunk jutni*. A mítosz túlmutat a jól ismert közegen és segít észrevennünk, amikor valami olyan jelentést hordoz, ami fontos számunkra. A képzelet-dús (kreatív) kommunikáció arra kényszeríti az elmét, hogy próbálja meg elérni ezt a dolgot. Az értelem csak ekkor lép be a képbe – és segít felismernünk az igazságot. Lewis azt írta: „Számomra az értelem az igazság természetes orgánuma; a képzelet pedig a jelentésé.”³¹ Új látásmódra van szükségük azoknak a magyaroknak, akik ma úgy gondolják, hogy a keresztény hit már a múlté, és akik a „keresztény” és „kereszténység” kifejezésekben csupán politikai és társadalmi tartalmat látnak. Meg kell tanulniuk másképpen „hallani”. Keresztényekként szem előtt kell tartanunk, hogy a ránk bízott történet egy sokkal nagyobb, mélyebb történet része, és ha ezt sikerül kreatívan megosztanunk honfitársainkkal, ezzel segíthetünk nekik abban, hogy újra meglássák és meghallgassák azt.

A „tökéletes mítosz és a tökéletes tény” együttesen Jézus Krisztusban található meg. Ő az, aki minden szinten hidat épített azért, hogy az emberiséget megajándékozhasssa az üdvösséggel. Lewis értelemmel és képzelettel való belső harcára – és a miénkre is – csak Jézusban van válasz. Csakis Jézusban találunk választ arra, hogy mit jelent magyarnak, mit jelent embernek lenni. Minden bizonnyal Isten kegyelméből történt, (kicsit ironikus is) hogy az összes nép közül a magyarok azok, akiket Isten felkészített arra, hogy elfogadják a jó hírt – pontosan *azért*, mert tudják mit jelent két világ között élni. Az evangéliumban megismerhetjük testvérünket, Jézust, aki egyszerre alkotónk és gyógyítónk, és aki minden problémát áthidal. ³²Vizsgáljuk meg Jézusnak azon a sötét éjszakán elhangzott szavait, amikor órákkal a letartóztatása előtt az Atyához imádkozott:

„Én már nem vagyok többé a világban, de ők a világban vannak, én pedig tehozzád megyek. Szent Atyám, tartsd meg őket a te nevedben, akiket nekem adtál, hogy egyek legyenek, mint mi! Amíg velük voltam, megőriztem őket a te nevedben, amelyet nekem adtál; megtartottam őket, és senki sem vészett el közülük, csak a veszedelem fia, hogy az Írás beteljesüljön. Most pedig hozzád megyek, de ezeket elmondom még a világban, hogy teljes legyen bennük az örömöm. A te igédet nekik adtam, és a világ gyűlölte őket, mivelhogy nem a világból valók, mint ahogy én sem a világból való vagyok. Nem azt kérem, hogy vedd ki őket a világból, hanem hogy őrizd meg őket a gonosztól. Nem a világból valók, mint ahogy én sem a világból való vagyok. Szenteld meg őket az igazsággal: a te igéd igazság. Úgy, amint te elküldtél engem a világba, én is elküldtem őket a világba.”³³

Ott, a Kidrón völgyének túloldalán, Jeruzsálem városával átellenben Jézus nagy képzelőerővel beszélt eltávozásáról és követőinek jövőjéről. Világokat és korokat helyezett egymás mellé, és habár fizikai értelemben még Izraelben volt, kijelentette, hogy „már nem vagyok többé a világban”. És habár már nem volt itt, e világban,

30 Lewis 1970, Kindle kiadás, 1080. o.

31 Lewis 2013, Kindle kiadás, 6023. o.

32 Kol 2,9-10.

33 Jn 17,11-18

mégis azt mondta az Atyának: „tehozzád megyek”. Tanítványait pedig - annak ellenére, hogy még ott voltak vele a gecsemánéi kertben - „nem e világból valóknak” nevezte. Ahogy Jézus „a világba” küldetett, most Ő küldte tanítványait „a világba”. Az Isten igazságától duzzadó történet ez. Figyelemreméltó az is, amit Pál apostol írt arról, mi az egyház célja a világban:

„Nekem, minden szent között a legkisebbnek adatott az a kegyelem, hogy a pogányoknak hirdessem Krisztus kikutathatatlan gazdagságát, és hogy világossá tegyem mindenki előtt, mi a rendje annak a titoknak, amely el volt rejtve örök időktől fogva Istenben, aki mindeneket teremtett azért, hogy most az egyház által megismertesse a mennyei fejedelemségekkel és hatalmasságokkal Isten sokféle bölcsességét.”³⁴

Üzenet bízott ránk: Krisztus története, amely immáron kijelentetett. Maga az egyház mennyei okból teremtetett – olyan okok ezek, amelyek itt, a mi fizikai értelemben vett világunkban valósulnak meg. Az élet Teremtője rajtunk, gyenge teremtményein keresztül jelenti ki sokoldalú bölcsességét a szellemi világban létező teremtményeknek. Istennek az emberiségről tett általános, és az egyházra vonatkozó konkrét kijelentése az, hogy egy olyan hatalmas, kozmikus dráma résztvevői vagyunk, amelynek csúcspontja Krisztus élete volt, a finálé pedig mostanság, a mi időnkben készül. Létünk valósága minden fiktív történetnél jobb!

A János evangéliuma 17. és az Efézisakhoz írt levél 3. fejezete csupán két példa arra, hogy hogyan kommunikáljuk a Szentírás változhatatlan igazságát a képzelet, a történet és a mítosz eszközeinek segítségével. Az evangélium egyesíti a képzeletet és az értelmet. Az evangéliummal értelmet nyer a „sem itt, sem ott” érzése, hiszen ez létünk bibliai, spirituális valósága. Közeleg a nap, amikor Krisztusban mindez teljes egységgé lesz.³⁵

A Biblia egy hatalmas, egységes történet, ami Istenről szól. Megtaláljuk benne a választ az emberiség legnagyobb, időtlen, univerzális kérdéseinek mindegyikére: Miért vagyunk itt? Mi az élet értelme? Miért van szenvedés? Van-e megoldás? Mindezekre megtalálható a válasz Isten történetében, a Szentírásban és Jézus Krisztusban. És mindezt történet formájában kaptuk.

5. Befejezésül...

Befejezésül szeretnék rámutatni, hogy mindennek mi köze egy potenciális magyar megújuláshoz. Ez a cikk nem azért született, hogy előírja mit mondjunk. Keresztényként ragaszkodnunk kell az igazsághoz³⁶, a kreatív kommunikáció formáját viszont mindenkinek magának kell megtalálnia. Sajnos túl gyakran látunk példát arra, hogy egy-egy keresztény vezető más vezetők vélt sikereit látva azt gondolja, hogy a másik „módszerének” lemásolása az ő szolgálatában is ugyanolyan eredményeket fog hozni. Ezzel szemben az igazság az, hogy minden helyzet saját kifejeződést igényel. Jelenleg csak Budapesten több, mint húsz új gyülekezet plántálása van folyamatban.³⁷ Nem lenne jó, ha mindegyikben a kreatív kifejeződés ugyanolyan formáját használnák. Emellett pedig a már meglévő gyülekezetek vezetői is egymástól különböző kihívásokkal találják majd magukat szemben amikor a kommunikációnak ezt a fajtáját igyekeznek bevezetni. A célunk viszont egy és ugyanaz kell, hogy legyen: hogy minden ember közelebb kerüljön Jézus Krisztushoz. Hívónek és hitetlennek is több kell Jézusból. A cél az, hogy egyediek és újak legyünk, és hűségesek legyünk ahhoz, aki elhívott bennünket. Isten nagykövetei vagyunk, élő „jelzőtáblák”, amelyek segítenek másoknak a Krisztusba vetett hit által megtalálni az Istenhez vezető utat. Írásom célja, hogy ihletet adjon annak a vizsgálatához, hogy a kreatív (fantáziadús)

34 Ef 3,8-10.

35 Róma 8,18-22; Efézusiakhoz írt levél 1,9-10.

36 Tit 1,9; 1Tim 1,19; Kol 2,19.

37 A szerző rendszeresen találkozik lelkipásztorok egy olyan csoportjával, akik új gyülekezetek plántálására összpontosítanak. Ez a csoport 2013 óta közel 30 főre duzzadt, tagjai között pedig megtalálhatók Református, Baptista, a Hillsong, a Golgota, a Pünkösdi Egyház, és több független, felekezeten kívüli gyülekezet vezetői.

kommunikáció hogyan segíthet abban, hogy Isten hatalmas, örökkévaló történetét megosszuk a 21. században élő magyar emberekkel.

6. Irodalomjegyzék

Lanouette, W., Silard, B. (2013): *Genius in the Shadows: A Biography of Leo Szilard, the Man Behind the Bomb*. Skyhorse Publishing, New York.

Lewis, C. S. (1970): *God in the Dock*. Eerdmans Publishing, Grand Rapids.

Lewis, C. S. (1993): *Az öröm vonzásában. Fiatalkorom*. Harmat Kiadó, Budapest.

Lewis, C. S. (2013): Bluspels and Flalansferes: A Semantic Nightmare. In: Lewis, C. S. (ed.): *Selected Literary Essays*. Harper One, New York, 251-265.

Lewis, C. S. (2017): *Poems*. Harper One, New York.

Lewis, C. S. (2017): Tolkien's The Lord of the Rings. In: Lewis, C. S. (ed.): *On Stories: And Other Essays on Literature*. Harper One, New York, 127-140.

McGrath, A. (2013): *The Intellectual World of C. S. Lewis*. Wiley-Blackwell, Oxford.

Nemzetközi misszió

ISTEN VAJON A MENEKÜLTEK ÁLTAL HOZ MEGÚJULÁST EURÓPÁBA? – HOGYAN VÁLHAT KORUNK LEGNAGYOBB HUMANITÁRIUS KRÍZISE EZ ÓRIÁSI MISSZIÓS LEHETŐSÉGGÉ?¹

SAM GEORGE

A jelenlegi menekültválságot sokan korunk legnagyobb humanitárius katasztrófájának tartják. Az ENSZ jelentései szerint ma a világon több mint 65 millió olyan ember van, aki otthona elhagyására kényszerült. A háborúk, a politikai- és társadalmi bizonytalanság okozta ilyen léptékű elvándorlás példa nélküli a történelemben. A több millió, Európába érkező migráns jelensége nem csak a média érdeklődését keltette fel, hanem alapjaiban rázta meg az egész poszt-keresztény, szekuláris nyugati civilizációt².

A menekültválság teljesen felkavarta a kollektív tudatunkat és a bevándorlás kérdését hirtelen a nemzeti viták egyik legfontosabb témájává emelte. Számos országban ez a kérdés határozza meg a nemzetbiztonsági viták és a választási kampányok alaphangját, a világ egyes területein pedig a gazdaság és a gazdasági fejlődés szempontjait is átalakította. Ezen események hatására világunk már így is nagymértékben átalakult, és el sem tudjuk képzelni milyen változásokat hoz még a jövő.

A válság epicentrumai a jelenleg is zajló szíriai, iraki és afganisztáni háborúk, amelyek a világ menekültjeinek majdnem felét adják. Szíria lakosságának körülbelül 60%-a kényszerült elhagyni otthonát, ennek nagyjából a fele 18 év alatti gyermek. Ilyen mértékű mozgás egyetlen nemzetben belül precedens nélküli a történelemben. Amikor az utcákat szétbombázzák, lehetetlenné válik a megélhetés, a családtagjainkat megölik és a saját életünk is veszélybe kerül, nem marad más opció, csak a menekülés.

Krisztushoz térő európai menekültek

E hatalmas krízis közepette Isten valami új és izgalmas dolgot cselekszik. 2016 decemberében lehetőségem nyílt a saját szememmel látni Isten munkáját az európai menekültek között. Három hét leforgása alatt öt ország tíz városában számos menekülttábor, gyülekezetet és menekültekkel foglalkozó missziós szervezetet látogattam meg. Egy hónappal korábban három másik ország egy-egy városában jártam. Ez idő alatt számos, európai menekültmisszióban dolgozó vezetővel készítettem interjút, hogy felmérhessem és tanulmányozhassam ezt a látszólag reménytelen helyzetet, és azt, hogy Isten népe hogyan reagál erre.

Fantasztikus volt részt venni olyan alkalmakon, ahol menekültek százával tértek meg Krisztushoz. Voltam több olyan gyülekezetben, amelyek több száz menekültet kereszteltek meg. Az egyik német gyülekezet hat hónap leforgása alatt több, mint ezer szíriait és kurdot merített víz alá. A németországi és görögországi alkalmainkon is majdnem az összes jelenlévő menekült válaszolt az evangélium hívására. Jelenleg több, mint száz arab nyelvű gyülekezet van Európa szerte; egyesek még a válság előtt alakultak, mások a válságra adott

¹ A tanulmány eredeti angol verziója a Lausanne Global Analysis 2017 májusi számába jelent meg, és a Lausanne Global Analysis engedélyével kerül publikálásra magyar nyelven. Az eredeti folyóirat kéthavonta megjelenő és ingyenesen hozzáférhető kiadványáért a www.lausanne.org/analysis weboldalra érdemes ellátogatni.

² Lásd: Arthur Brown cikke, *The Refugee and the Body of Christ* a Lausanne Global Analysis 2016. szeptemberi számában

válaszként. Ezek a közösségek nemcsak aktívan foglalkoznak a menekült-kérdéssel, hanem a nyelvi és kulturális közelség miatt kifejezetten hatékonyan teszik ezt.

Átalakult gyülekezetek

Egyedül Isten képes egy ilyen reménytelen helyzetből ekkora missziós lehetőséget kovácsolni, és ami itt történik, az bőven túlmutat egyes gyülekezetek, vagy missziós szervezetek stratégiai tervezésén:

- Egy menekültekkel foglalkozó misszionárius így vallott: „Isten néhány éve vezetett Németországba és egész idáig erre a menekültmisszióra készített. Sosem gondoltam volna, hogy ez következik.”
- Egy észak-németországi lelkész szerint: „A menekültek felé való kilépés az egyik legjobb dolog, ami az utóbbi 50 évben történt ezzel a gyülekezettel, és jelenleg is a gyülekezeti életünk legizgalmasabb része.”
- Egy görög lelkész arról számolt be, hogy jelenleg gyülekezetének háromnegyedét olyan menekültek teszik ki, akik az elmúlt hat hónapban csatlakoztak.
- A lelkészek és misszionáriusok bemerítkezésekről készült videókat mutattak nekem és bemutattak számos új, más vallási háttérből hitre jutott menekültnek.

A menekültek történetei

Lehetőségem nyílt találkozni szíriai, kurd, iraki, afgán, marokkói, szudáni, szomáliai és iráni menekültekkel. A legtöbbjük 20-as és 30-as éveiben járó férfi, néhány 40-es is volt köztük. Találkoztam néhány menekült nővel, akik kisgyermekükkel a családoknak fenntartott táborokban laktak, míg más táborokban olyan tizenéves fiúk voltak, akik valahogy elszakadtak a családjuktól. A legtöbb német táborban átalakított konténerekben biztosítottak szállást, és igyekeztek a családtagokat együtt elszállásolni, már amennyire a lehetőségek engedték. Görögországban a menekültek elég zord körülmények között éltek. Egyesek örömmel láttak minket és szívesen megosztották velünk, hogyan jutottak ki, merre jártak, milyen otthont hagytak hátra; mások láthatóan traumatizálódtak az utazásuk során átélt borzalmaktól.

Néhányukat a radikálisok megpróbálták erőszakkal besorozni. Egyesek azokról az iszonyatos dolgokról számoltak be, amelyek országuk elhagyása közben történtek velük – egyetlen éjszaka alatt minden, amit addig ismertek, semmivé lett. A testvéreiket, szüleiket szemük láttára gyilkolták meg, otthonaikat, munkahelyeiket és üzlethelyiségeiket lerombolták. Golyók okozta sebeket mutattak a testükön; egyesek láthatóan olyan pszichológiai sérüléseket szenvedtek, amelyeket életük végéig hordoznak majd.

Ugyanakkor hátra akarták hagyni a régi életüket, és nyitottak voltak új dolgokat befogadni egy idegen földön. Mint minden migráns, ők is elkezdtek megkérdőjelezni azokat az alapvető előfeltevéseket és világnézeteket, amelyek meghatározták eddigi életüket és kultúrájukat, ezzel együtt pedig nagyon nyitottá váltak az új gondolatokra. Nagyon mély kérdéseik voltak az életről, annak értelméről, céljáról, az igazságról, Istenről... stb. Bizony, a migráció teológiai útkeresést is jelent³.

Csodálkozva hallgattam „Isáról” szóló természetfeletti élményeiket. Meséltek a Jézusról szóló álmaikról, látomásaikról és számos csodáról, amit meneküléseik közepette átéltek. Lenyűgözött a szabadulásuk, a veszteségük, az életben maradásuk és kitartásuk. Mélységesen hálásak voltak, amiért túléltek az egészet, és láttam rajtuk, hogy őszintén újjá akarják építeni az életüket. Megható volt a lelkesedés, amivel Istent keresik, az imáik és a dicséreteik szenvedélyessége. Életük drámai átváltozása és az újonnan megtalált reménységük az evangélium erejéről tesz bizonyosságot; nincs okunk kétségbe vonni megtérésük hitelességét. Van valami egészen különleges abban, ahogy hajlandók bármit dolgozni, és amibe belefognak, azt sikerre akarják vinni.

³ Timothy Smith, 'Religion and Ethnicity in America', *The American Historical Review* 83, no. 5 (1978): 1155.

Krisziből lehetőség: az egyház megújulása

Úgy hiszem, Isten részben a menekültek érkezésén keresztül hoz majd megújulást az európai kereszténységbe. Ő maguk meglehetősen valószínűtlen eszközök, és ami történik, az igencsak váratlan lépés Isten részéről. Mégis, valahogy ilyen volt a karácsonyi történet is: egy tinédzser lány, egy ács, egy akol, pásztorok, perzsa bölcsek, Betlehem, meg a többi. Isten ott lép be világunkba, ahol a legkevésbé számítanánk rá. A menekültek Isten hordozók (theotokosz), akik Isten a pangó európai gyülekezetek újjáélesztésére használ, ahogyan ezt mindig is olyan embereken keresztül tette, akik mindent feladtak, hogy Őt elhozzák a mi világunkba⁴.

Végsősoron a vendégszeretet gyakorlása nem csak arról szól, hogy mi adhatunk valamit a jövevényeknek, hanem arról is, hogy az idegenek váratlan módon áldást jelentenek a befogadó nemzet számára. Ha megnyitjuk szívünket és ajtónkat olyan embereknek, akik kultúrájukból adódóan tudják, mi a vendégszeretet, miközben tőlünk teljesen különböznek, ez isteni áldást hoz az országnak és a benne élőknek. Végül is ez a misszió lényege. Nem mi változtatjuk meg a világot, hanem Isten szeretne minket átformálni azáltal, hogy láthatjuk, mit cselekszik Ő a világban a legvalószínűtlenebb helyeken a legvalószínűtlenebb embereken keresztül.

Andrew Walls szerint a kereszténység középpontja folyamatos mozgásban van, ahogy azt a mostani demográfiai eltolódás is mutatja; és a szélen levők revitalizálják a középpontot⁵. A missziói teológia folyamatosan fejlődik, és egyre inkább a nagyobb inkluzivitás felé halad. A peremvidékeken folytatott misszió mindig új és ismeretlen formában jelenik meg, de tiszta jele az evangélium úttörése és a Szentlélek ereje, és (ennek köszönhetően) alapjaiban változtatja meg a keresztény hitről alkotott felfogásunkat. Így tehát a misszió egy kulturális és földrajzi határokon átívelő, falakat leromboló jelenség.

A protestáns reformáció ötszázadik évfordulójának ünnepén Isten újra megújulást hoz az európai egyház életébe, ezúttal a közel-keleti menekülteken keresztül. Ki sejtette volna, hogy ez fog történni? A menekülteket segítő gyülekezetek és missziók megújulást élnek át, míg a kételkedők kimaradnak a Lélek munkájából. Isten valóban új dolgokat cselekszik a világban. Hatalmas megtiszteltetés olyan helyen látni a munkáját, ahol a legkevésbé számítunk rá.

Egy afrikai diaszpóra kutató Európát „tékozló kontinensnek” nevezte egy, a „megfordult misszióról” szóló értekezésében⁶, amelyben arról ír, hogy az afrikai keresztények milyen hatást gyakoroltak Európára a 21. század elején. Most ez a szerep közel-keleti és ázsiai származású új keresztényekre száll, akik új életet hoznak a haladók és betokosodott európai kereszténységbe. Régen a nagy európai népvándorlás vitte el a kereszténységet a világ távoli vidékeire, most ezek a népek viszonzják a szívességet az európai gyülekezetekbe hozott megújulással.

A mai világban az emberek mindenütt mozgásban vannak. Isten pedig ott van a mozgásban lévő emberek között, ahogy ezt a Krisztushoz térő, gyülekezeteket felélesztő menekültek tömegei is mutatják. Az otthonukat elvesztő emberekből létrejövő diszpórák, beleértve a közel-keleti menekülteket Európában, Isten Lelke új munkájának termékeny talajává válnak, elősegítve a kereszténység terjedését, sőt mi több, átváltozását⁷.

4 Lásd: Darrell Jackson cikke, “Mission in Europe 25 Years after the Fall of the Berlin Wall” a Lausanne Global Analysis 2016. márciusi számában.

5 Andrew F. Walls, *Cross Cultural Process in Christian History* (New York: Orbis Books, 2002), 31.

6 Afe Adogame, *The African Christian Diaspora: New Currents and Emerging Trends in World Christianity* (London: Bloomsbury, 2013), 169.

7 Lásd: Sadiri Joy Tira cikke, ‘Diasporas from Cape Town 2010 to Manila 2015 and Beyond’ a Lausanne Global Analysis 2015. márciusi számában